

Ridderslag en ridderlijkheid in laat-middeleeuws Holland

A. JANSE

In 1396 vroeg Willem van Oostervant, de oudste zoon van Albrecht van Beieren, graaf van Holland, Zeeland en Henegouwen, aan zijn vader toestemming te mogen deelnemen aan de kruistocht die zijn schoonvader Filips de Stoute, hertog van Bourgondië, dat jaar tegen de Turken wilde organiseren. Volgens de Henegouwse geschiedschrijver Jean Froissart zag de oude graaf niet veel heil in de onderneming, die zijns inziens slechts bedoeld was om 'ijdele wereldse roem' (*la vayne gloire de ce monde*) te verwerven. Hij achtte het veel zinvoller dicht bij huis te blijven en de wapens op te nemen tegen de Friezen, die nog steeds weigerden zich aan het rechtmatige gezag van de Hollandse graaf te onderwerpen.¹ Een halve eeuw later, na de Turkse verovering van Constantinopel, probeerde de Bourgondische hertog Filips de Goede opnieuw een kruistocht tegen de Turken van de grond te krijgen. Tijdens het beroemde *Banquet du faisan* in Rijsel in 1454 legde een groot aantal edelen de kruistochtgelofte af en in de jaren daarna verplichtten nog vele anderen zich tot deelname. In het handschrift waarin de geloften werden verzameld, vinden we 27 eden uit Artois, 27 uit Henegouwen en 54 uit Vlaanderen. Uit Holland kwam slechts één toezegging, namelijk van de heer van Brederode. Als we de eden van zijn broer Gijsbrecht, domproost van Utrecht, en van de burggraaf van Montfoort en diens oom Willem van Montfoort meetellen, komen we op vier 'Hollandse' geloften². Nog steeds opmerkelijk weinig.

Deze twee voorbeelden van gering kruistocht-enthousiasme werden door Johan Huizinga in zijn *Herfsttij der middeleeuwen* gebruikt om te onderstrepen dat de 'riddergeest' in Holland vroegtijdig 'afgestorven' was. Huizinga ging ervan uit dat de oude ridderlijke idealen bij de nuchtere Hollandse edelen niet erg waren aangeslagen of door hen al vroeg waren onmaskerd, veel eerder dan bijvoorbeeld in Henegouwen, waar ridderlijkheid veel langer in ere bleef³. Deze opvatting, waarin Huizinga zeker niet alleen stond, is de laatste decennia met name door literatuurhistorici weersproken. Waar Huizinga's voorstelling van het 'verval van ridderlijkheid' in het algemeen kritiek ontving⁴, bleek dat ook zijn beeld van een vroege ontridderlijking van Holland verdiende te worden bijgesteld. Van Oostrom bijvoorbeeld zag aan het Holland-Beierse hof omstreeks 1400 allerlei verschijnselen die hij beschouwde 'als symptomen van de levenskracht van het laat-middeleeuwse ridderwezen': herauten, toer-

1 Kervyn de Lettenhove, ed., *Oeuvres de Froissart, Chroniques* (Brussel, 1870-1877) XV, 227-228.

2 G. Doutrepoint, 'La croisade projetée par Philippe le Bon', *Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque Nationale et autres bibliothèques*, XL1 (1923) 1-28, aldaar 16-18.

3 Johan Huizinga, *Herfsttij der middeleeuwen. Studie over levens- en gedachtenvormen der veertiende en vijftiende eeuw in Frankrijk en de Nederlanden* (16e dr.; Groningen, 1984) 101-102.

4 Klassiek is inmiddels M. H. Keen, 'Huizinga, Kilgour and the decline of chivalry', *Mediaevalia et humanistica*, VIII (1977) 1-20. Vgl. ook de bundel Sidney Anglo, ed., *Chivalry in the renaissance* (Woodbridge, 1990).

nooien, ridderorden, Pruisenreizen en Friese oorlogen. Van Anrooij en Verbij-Schillings bekrachtigden dit beeld in hun grondige analyse van het literaire werk van Heraut Beyeren⁵. Het is vooral dankzij het werk van deze medioneerlandici dat Van Herwaarden in zijn oratie kon constateren dat omstreeks 1400 'in de Nederlanden en dus ook in Holland de ridderidee nog geenszins aan belang had ingeboet en dat het verstedelijkt karakter van de samenleving niet behoefde te impliceren dat de ridderlijkheid als ideale gedragscode minder aantrekkelijk was geworden'⁶.

Huizinga's *Herfsttij* is op dit punt dus duidelijk verouderd. Bij nader inzien blijken zijn twee voorbeelden ook geen hout te snijden. Het eerste voorval zegt eerder iets over de opvattingen van Froissart dan over de riddercultuur in Holland⁷ en het geringe enthousiasme voor de kruistocht van Filips de Goede zestig jaar later kan heel wel een politieke achtergrond gehad hebben⁸. Maar de vraag naar de betekenis van de ridderlijkheid als gedragscode in de Hollandse samenleving blijft intrigeren. Met name de plaats van de Hollandse adel in de vijftiende-eeuwse riddercultuur verdient nader onderzoek. Beeldvorming in literaire bronnen kan ons daarbij van dienst zijn, maar het probleem vraagt toch om een meeromvattende benadering. Wat we nodig hebben is een zo volledig mogelijk overzicht van verschijnselen die als symptomatisch voor ridderlijkheid kunnen gelden. Hierboven zijn al genoemd herautendom, toemooiwezen, ridderorden, ridderlijke reizen en militaire activiteiten. Daaraan zou nog een belangrijk en relatief gemakkelijk meetbaar fenomeen kunnen worden toegevoegd, namelijk de ridderslag.

De ontwikkeling van inhoud en frequentie van de riddertitel in Holland kan mijns inziens een bijdrage leveren aan de beantwoording van de vraag naar de betekenis van het ridderwezen in de Hollandse samenleving van de late Middeleeuwen. Twee benaderingen dienen daarbij te worden gecombineerd. Enerzijds moeten we proberen vast te stellen welke personen de ridderslag ontvingen en hoe hun aantal en samenstelling zich ontwikkelde in de loop van de tijd. Anderzijds is van belang na te gaan welke rol de ridderslag vervulde in de ridderlijke levenswijze of ideologie en wat de juridische en sociale betekenis van de titel in Holland was. Beide benaderingen kunnen voorts niet zonder een comparatief element. Hoe verhiel de Hollandse ridderschap zich op dit punt tot die in de omringende territoria?

5 F. P. van Oostrom, *Het woord van eer. Literatuur aan het Hollandse hof omstreeks 1400* (Amsterdam, 1987) 168 - § IV.4: Herfsttij der ridderschap? W. van Anrooij, *Spiegel van ridderschap. Heraut Gelre en zijn ereredes* (Amsterdam, 1990) en Jeanne Verbij-Schillings, *Beeldvorming in Holland. Heraut Beyeren en de historiografie omstreeks 1400* (Amsterdam, 1995) vooral hoofdstuk IV.

6 J. van Herwaarden, *Beeld en verbeelding oftewel de Pileus Erasmi* (Hilversum, 1994) 27. Vergelijk zijn bespreking van Van Oostroms *Woord van eer* in 'Literair Haags hofleven tijdens Albrecht van Beieren', *TvG*, CII (1990) 2-4, waar hij zegt dat hij 'meer dan Van Oostrom geneigd is Huizinga's stellingname aangaande de ridderlijke cultuur te volgen'.

7 Zie daarover Antheun Janse, *Grenzen aan de macht. De Friese oorlog van de graven van Holland omstreeks 1400* (Hollandse historische reeks XIX; Den Haag, 1993) 101-102.

8 Zie over het banket recent Marie-Thérèse Caron, '17 février 1454: le banquet du voeu du faisan, fête de cour et stratégies de pouvoir', *Revue du Nord*, LXXVIII (1996) 269-288. Zie verder Gail Orgelfinger, 'The vows of the pheasant', *The study of chivalry*, Howell Chickering en Thomas H. Seiler, ed. (Kalamazoo, 1988) 611-643 en Y. Lacaze, 'Projets de croisade de Philippe le Bon 1453-1456', *Annales de Bourgogne* (1969)5-42,81-132.

Ridderstand en ridderstatus

In de tweede helft van de dertiende eeuw vormde zich in Holland een nieuwe sociale categorie, de ridderadel. Tot deze categorie behoorden zowel leden van de oude adel als nakomelingen van ministerialen en andere niet-adellijke ridders, met hun respectievelijke nageslacht in rechte mannelijke lijn⁹. De distinctie naar geboorte bleef misschien nog wel een rol spelen, maar werd voortaan overheerst door een nieuw onderscheid, namelijk tussen ridders enerzijds en knapen anderzijds. 'Ridder' (*miles*) waren alleen zij die formeel de riddertitel ontvangen hadden. Het bezit van die titel was geen noodzakelijke voorwaarde voor toelating tot de ridderadel. Daartoe behoorde men immers in de eerste plaats krachtens geboorte. Er waren dan ook edelen die de riddertitel pas op latere leeftijd of zelfs helemaal niet ontvingen. Nicolaas II van Putten bijvoorbeeld, die op 19 april 1276 als overleden wordt vermeld, was op 30 december 1275 nog geen ridder, zodat we mogen aannemen dat hij als knaap gestorven is¹⁰. Nicolaas was een uitzondering onder de hoge adel, maar hij was niet de enige. Andere voorbeelden zijn Filips, heer van Wassenaar, knaap († 1343) in de veertiende eeuw en Jakob van Abcoude, heer van Gaasbeek († 1459) in de vijftiende. In het algemeen kunnen we vaststellen dat de ridderslag veelal beperkt bleef tot enkele zonen of zelfs tot de oudste zoon alleen.

De riddernaam was een eretitel en verschafte de drager een bepaald prestige. Wie ridder werd, werd voortaan aangesproken als *heer*. Bovendien genoten ridders in allerlei situaties voorrang boven knapen. Zo stonden ze vooraan in lijsten van getuigen en medezegelaars. Ook letterlijk genoot een ridder voorrang boven een knaap. We vinden daarvoor concrete aanwijzingen in enkele oorkonden waarin de graaf van Holland als arbiter uitspraak doet in een geschil omtrent de voorrang in de kerk. Eén daarvan betreft een twist in de parochiekerk van Leiderdorp, waar in het begin van de veertiende eeuw de riddermatige families Van Zwieten, Uten Waarde, Van Zijl en Van der Does ter kerke gingen. Deze families kregen een hoogoplopend meningsverschil over de voorrang bij het geven van de offergaven en bij het aannemen van het zogenaamde paasbord, dat tijdens de dienst werd gekust en doorgegeven. De graaf bemiddelde in het conflict en bepaalde in 1324 dat ridders steeds voorrang hadden boven knapen. In een soortgelijk conflict in Overschie enkele jaren eerder was beslist dat de vrouw van ridder Ogier van Kralingen voorrang had boven die van Dirk Bökel uter Nesse, knaap. De laatstgenoemde mocht dan de oudste en beste rechten bezitten, zolang hij de ridderslag nog niet ontvangen had, werd zijn vrouw achtergesteld¹¹.

De ridderwaardigheid bracht voor leden van riddermatige geslachten een statusverhoging mee, maar gold zoals gezegd niet als noodzakelijke voorwaarde voor het lidmaatschap van de adel of ridderstand. Dat lag geheel anders voor niet-ridder-

9 Zie hierover recentelijk mijn 'Adel en ridderschap in de tweede helft van de dertiende eeuw', in: D. E. H. de Boer, E. H. P. Cordfunke en H. Sarfatij, ed., *Wi Florens. De Hollandse graaf Floris V in de samenleving van de 13de eeuw* (Utrecht, 1996) 154-172 met literatuurverwijzingen.

10 Henri Obreen, 'Bijdragen tot de kennis der middelceuwse geslachten van Holland en Zeeland: De Heeren van Putten en van Strijen', *Nederlandsche Leeuw*, L (1932) 299.

11 Zie Henri Obreen, 'Geschillen wegens den voorrang in kerken tusschen Hollandsche edelen in de 14de eeuw', *Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde* (4e reeks X, 1912) 308-340.

boortigen die zich toegang tot de ridderschap wilden verschaffen. Voor hen was de ridderslag een middel tot standstoetreding. Dat blijkt heel duidelijk uit het tractaat van de Hollandse jurist Filips van Leiden, *De cura rei publicae et sorte principantis*, geschreven kort na het midden van de veertiende eeuw. Daarin wordt onder andere ingegaan op de vraag of ridderschap, de formele bekleding met de riddertitel, beperkt moet worden tot ridderboortigen: *militia requiratur genus?* Het antwoord is niet eenduidig: in principe is de ridderslag inderdaad voorbehouden aan ridderboortigen, maar als een vorst de handeling verricht, treedt degene die de slag ontvangt automatisch toe tot de ridderschap: 'Die quod eo ipso, quod imperator vel princeps aliquem assumât ad militiam, quae est extraordinaria dignitas, videtur eum nobilitasse'¹². Na de ridderslag is er geen formeel onderscheid meer tussen de nieuwe ridders en hun collega's uit oude riddermatige families. De nieuwe ridders genieten dezelfde privileges als de ridderboortigen, ze zijn als het ware ridderboortig gemaakt. Dit geldt volgens Filips echter alleen als de vorst een van zijn onderdanen riddert, niet als dit gebeurt door een andere ridder, baanderheer of buitenlandse vorst. In die gevallen brengt de ridderslag niet automatisch adeldom met zich mee.

Filips van Leiden verwijst in zijn betoog naar de praktijk: de graven van Holland hadden deze vorm van nobilitering al van oudsher toegepast. Hij refereert in dat verband aan oorkonden (*litens aliquorum*) die hij zelf gezien had en waaruit zou blijken dat de graven 'velen hadden geadeld'. Dit lijkt een nogal merkwaardig argument, omdat van een ridderslag vrijwel nooit een oorkonde werd opgemaakt. Misschien doelt Filips hier op oorkonden waarin betwiste adeldom werd bevestigd met verwijzing naar een ridderslag in eerdere generaties. Waarschijnlijker is dat zijn betoog hier niet consistent is en dat hij verwijst naar adelsbrieven om daarmee te bewijzen dat de vorst bevoegdheid heeft onderdanen in de adel te verheffen. Dat zegt echter nog niets over de ridderslag als middel tot nobilitering 13.

Hoe het ook zij, de door Filips beschreven mogelijkheid wordt bevestigd door de praktijk. Voorbeelden van toetreding tot de adel door middel van een ridderslag kennen we niet alleen uit Frankrijk, Vlaanderen, Namen, Brabant en het Bourgondische hof in de vijftiende eeuw¹⁴, maar ook uit Holland. In de kroniek van de zogenaamde *Clerc uten lagen landen bider see*, geschreven in Holland in het tweede decennium van de vijftiende eeuw, vinden we een bericht over een massale ridderslag tijdens een ridderlijk hoffeest, georganiseerd door graaf Floris V in Den Haag in het jaar 1295.

12 R. Fruin en P. C. Molhuysen, ed., *Philippus de Leyden. De cura reipublicae et sorte principantis* (Den Haag, 1900) 267 (cas. LXII 20).

13 Zie ook P. Leupen, *Philip of Leyden. A fourteenth-century jurist. A study of his life and treatise 'De cura reipublicae et sorte principantis'* (Den Haag-Zwolle, 1981) 83, die vermoedt dat de *literae* verwijzen naar een oorkonde waarin Jakob en Pieter Reynay welgeborenen werden volgens het recht van Zuid-Holland. Het tweetal werd daarmee echter geen ridder!

14 Philippe Contamine, 'The French nobility and the war', in: K. Fowler, ed., *The hundred years war* (Londen, 1971) 135-162; Raymond van Uytven, 'De Brabantse adel als politieke en sociale groep tijdens de late middeleeuwen', in: *De adel in het hertogdom Brabant* (Brussel, 1985) 79; Leopold Genicot, *L'économie rurale namuroise au bas Moyen Age (1199-1429)*, II, *Les hommes, la noblesse* (Leuven, 1960) 210-211, en noot 5 aldaar; Wemer Paravicini, 'Soziale Schichtung und soziale Mobilität am Hofe der Herzöge von Burgund', *Francia*, V (1977) 148.

Volgens het overbekende verhaal zouden veertig welgestelde boeren door Floris zijn geridderd, waardoor zij en hun nageslacht voortaan als edelen c. q. welgeborenen golden. Hoewel de *Clerc* meer dan een eeuw na dato schrijft en oudere historiografen in alle talen zwijgen over het voorval, is er geen reden om aan de betrouwbaarheid van de mededeling te twijfelen¹⁵.

Een mooi voorbeeld van de ridderslag als standsverheffing vinden we in de familie Ruychrock in de vijftiende eeuw. Vader Jan Ruychrock behoorde tot de groep professionele ambtenaren die onder de Bourgondische hertogen carrière maakten en in rijkdom, aanzien en levensstijl aansluiting vonden bij de adel¹⁶. Jan was secretaris van respectievelijk Filips van Borsele, Filips de Goede, Jakoba van Beieren en Frank van Borselen. Vervolgens was hij lange tijd actief als raadsheer en procureur-generaal van het Hof van Holland. Hij kocht in 1448 het kasteel Te Werve in Rijswijk van de laatste adellijke bewoner. De bouwval werd opgeknapt, het bijbehorende landgoed werd uitgebreid tot een complex van maar liefst 160 morgen¹⁷. Jan Ruychrock zelf trad voorzover bekend niet toe tot de adel. Hij werd althans nooit beschreven in de ridderschap en ook andere aanwijzingen voor zijn adellijke staat ontbreken. Drie van zijn vijf zonen echter ontvingen de ridderslag en traden daarmee toe tot de adel. Het was een overtuigende bezegeling van de glanzende carrière van hun vader¹⁸.

De ridderslag kon ook voor leden van riddermatige geslachten een bezegeling zijn van hun opwaartse sociale mobiliteit. Sommige patriciërs, burgers van riddermatige afkomst, maakten carrière en kregen opnieuw adellijke allures. Ter bekrachtiging daarvan lieten zij zich tot ridder slaan. Een voorbeeld daarvan is Willem van Boshuizen, een kleinzoon van Herman Willemsz, de Leidse patriciër die omstreeks 1400 carrière had gemaakt in grafelijke dienst. Willem behoorde tot het Leidse patriciaat en bekleedde enkele belangrijke ambten in het landsbestuur, maar tegelijkertijd diende hij de vorst in vele militaire campagnes. Tijdens één daarvan werd hij tot ridder geslagen 19.

De ridderpromotie betekende voor sommigen een standsverheffing, voor de overi-

15 Janse, 'Adel en ridderschap', 154-155 en 163 en A. J. J. Mekking, 'De 'Grote Zaal' van Floris V te Den Haag. Een onderzoek naar de betekenis van het concept', in: *Holland in wording. De ontstaansgeschiedenis van het graafschap Holland tot het begin van de vijftiende eeuw* (Muiderberg-symposium 1990; Hilversum, 1991) 75. Vergelijk ook de voorbeelden uit de Roman van Lancelot, geciteerd door J. te Winkel, 'Het ridderwezen geschetst volgens de ridderromans'. *Jaarverslag van het Koninklijk oudheidkundig genootschap*, XXXVI (1894) 87.

16 Zie daarover in het algemeen Jean Bartier, *Légistes et gens de finances au XVe siècle. Les conseillers des ducs de Bourgogne Philippe le Bon et Charles le Téméraire* (Koninklijke Academie van België, Klasse der Letteren, Verhandelingen L; Brussel, 1955) hoofdstuk iv.

17 Zie vooral J. C. Kort, 'Jan Ruychrock en de hofstede te Werve', in: J. F. Jacobs, J. C. Kort en G. M. Mesland, *Ruychrock-dag 15 januari 1983. Tekst van de voordrachten* (s. 1., s. a.) 9-14.

18 Willem en Jan ontvingen de ridderslag in de slag bij Brüsten in 1467, zie hierna noot 44. Claes wordt ridder genoemd in een leenakte van 13 juni 1470, Rijksarchief Zuidholland (RAZH), Archief Graven van Holland (AGH), inv. nr. 718, caput Zuid-Holland, f. 6.

19 F. J. W. van Kan, e. a., 'Het nageslacht van Willem Luutgardenz, schepen van Leiden, V, De takken van Willem Cuser en Floris van Boschuyzen', *Nederlandsche Leeuw*, CX (1993) 126-130 kent zijn oom Floris ten onrechte de riddertitel toe. De door hem opgenomen tekening van zijn grafzerk betitelt hem duidelijk als 'schiltknape'. Bovendien wordt Willem niet al in 1468 als ridder vermeld, zoals Van Kan ten

gen in ieder geval een statusverhoging. Daarmee is nog niets gezegd over de rol van ridderidealen in het verkrijgen van de ridderwaardigheid. Mogen we de riddertitel ook beschouwen als een bewijs van of aansporing tot ridderlijk gedrag? Voor een antwoord op deze vraag moeten we onze aandacht nu richten op de ceremonie van de ridderslag en op de context waarin de plechtigheid plaats vond.

Ceremonie van de ridderslag

Over de ceremonie van de ridderwijding, een plechtigheid die wel is gekarakteriseerd als 'the central moment in a knight's life'²⁰, geven de Hollandse bronnen ons buitengewoon weinig concrete informatie²¹. We kunnen uit expliciete vermeldingen of het gebruik van aanspreekvormen afleiden dat bepaalde edelen de riddertitel ontvingen hebben, maar we weten in veel gevallen niet onder welke omstandigheden dit gebeurde.

Als we mogen afgaan op de Middelnederlandse romanliteratuur, ging de verheffing tot ridder ongeveer als volgt in zijn werk. De kandidaat-ridders namen een ritueel bad, waarna zij door degene die de riddertitel zou verlenen in feestelijke kledij werden gestoken. Soms werd de nacht wakend doorgebracht, rechtopstaande in de kerk. Tijdens de plechtigheid zelf werd de kandidaat ceremonieel bekleed met zijn wapenrusting. Het zwaard werd aangejord, de gouden sporen werden aan zijn voeten gespt. Tenslotte kreeg hij de zogenaamde *halsslach*, een ritueel tikje in de nek met de platte zijde van een zwaard. Degene die de ridderslag uitdeelde, hield een toespraak waarin de nieuwe ridders de plichten van de ridderlijke 'orde' voor ogen werden gesteld. Zij moesten kuis leven, dapper vechten, weduwen en wezen beschermen, voor de belangen van de kerk opkomen en zich altijd ridderlijk gedragen. Aansluitend aan de plechtigheid werd meestal een groots toernooi gehouden²².

Zoals gezegd hebben we nauwelijks gegevens uit historische bronnen die deze gang van zaken kunnen bevestigen. Een schaars voorbeeld betreft de Hollands/Henegouwse graaf Willem IV, die de ridderslag ontving op Allerheiligen 1336 tijdens een groots hoffeest in Valenciennes. Nadat Willem de mis had gehoord in de kerk van Saint Jean, werd hij door zijn oom Jan van Beaumont naar de bisschop van Kamerijk genonrecht uit RAZH-AGH 718, c. Noord-Holland, f. 3 afleidt, zie F. J. W. van Kan, e. a., 'Het nageslacht van Willem Luutgardenz, schepen van Leiden, IV, De hoofdtak Van Boschuyzen', *Nederlandsche Leeuw*, CX (1993) 19.

20 Richard Barber, *The knight and chivalry* (2e dr.; Ipswich, 1974) 38.

21 Ik beperk me tot de periode vanaf circa 1270. Over de oorsprong van de ceremonie is een uitgebreide literatuur beschikbaar. Zie vooral Jean Flori, 'Sémantique et société médiévale: le verbe adouber et son évolution au XIIe siècle', *Annales ESC*, XXXI (1976) 915-940; *idem*, 'Les origines de l'adoubement chevaleresque. Etudes des remises d'armes et du vocabulaire qui les exprime dans les sources historique latine jusqu'au début du XIIIe siècle', *Traditio*, XXXV (1979) 209-272; *idem*, 'Pour une histoire de la chevalerie. L'adoubement dans les Romans de Chrétien de Troyes', *Romania*, C (1979) 21-53; J. M. van Winter, 'Cingulum militiae. Schwertleite en miles-terminologie als spiegel van veranderend menselijk gedrag', *Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis*, XLIV(1976) 1-92.

22 Zie Te Winkel, 'Riddcrwezen', 98-112. Vergelijk ook voor andere taalgebieden E. H. Massmann, *Schwertleite und Ritterschlag dargestellt auf Grund der mittelhochdeutschen literarischen Quellen* (Hamburg, 1932); R. W. Adierman, 'The knighting ceremonies in the middle English romances', *Speculum*, XXIX (1944) 285-313.

leid, die hem de ridderplichten voorhield. Willem moest beloven regelmatig de mis te horen, zijn leven in te zetten voor de verdediging van het katholieke geloof, zich voor weduwen en wezen een helper te betonen, geen oorlog te beginnen zonder reden en alle onrecht te weren. Met zijn hand op het missaal zwoer hij zich aan deze *équestres régulas* te houden. Vervolgens ontving hij van zijn vader de ridderslag. Het gehele gezelschap keerde vervolgens terug naar het paleis van de graaf. Na een rijke maaltijd werd een toernooi gehouden waarin de kersverse ridder — hoe kan het ook anders — tot de uitblinkers behoorde²³.

Dat er zo weinig gelijkaardige voorbeelden te geven zijn op basis van niet-literaire bronnen, zou erop kunnen duiden dat de ceremoniële ridderslag in deze vorm in Holland niet veel voorkwam. Er is meer dat in die richting wijst. Johannes de Beke, een oudere tijdgenoot van Filips van Leiden, geeft in zijn kroniek een uitvoerige, maar volstrekt apocriefe beschrijving van de ridderslag van graaf Willem II, voordat deze in 1248 in Aken tot Roomskonink werd gekroond. Hij staat daarbij zo uitvoerig stil, omdat er zijn inziens in zijn tijd vele ridders zijn die, om kosten uit te sparen, de feestelijkheden achterwege laten en de ridderlijke waardigheid ontvangen met een 'halsslag' (*collaphum*). En dat is in zijn ogen een kwalijke ontwikkeling, omdat de ridders van zijn tijd (*moderni milites*) zodoende de regels van de ridderlijke orde niet meer kennen en zich niet meer als ridders weten te gedragen²⁴.

Het is niet onwaarschijnlijk dat Beke's klacht is ingegeven door een werkelijke verschuiving in de gang van zaken rond een ridderpromotie. Filips van Leiden verwerkt het historische bericht van Beke in zijn *Cura*. Hij laat de klacht over het verval van ridderlijke waarden achterwege, maar uit zijn formulering kunnen we wel afleiden dat de door Beke beschreven ridderslag met feestelijkheden in Holland anno 1350 inderdaad niet meer zoals vroeger de meest gangbare praktijk was: 'Et magna solemnitas quondam fiebat in assumendo titulum militarem, sicut aliquando et hodie in multis partibus observatur ...'²⁵. De woorden 'eens' (*quondam*) en 'soms' (*aliquando*) wijzen duidelijk op een verminderd gebruik ten opzichte van de periode daarvoor.

Volgens Beke werden de feestelijkheden achterwege gelaten vanwege de hoge kosten. Nu waren groots opgezette feestelijkheden inderdaad geldverslindend voor de vorst, maar daarmee is de terugval toch niet helemaal te verklaren. De vorst had immers het recht een bijzondere bede te vragen aan zijn onderdanen. De ridderslag van de oudste zoon vormde één van de *cas féodaux*, waarin een vorst recht had op financiële steun van zijn onderdanen. Ook in de dertiende-eeuwse Hollandse stads-

23 Henri d'Outreman, *Histoire de la ville et comté de Valenciennes divisée en iv parties* (Douai, 1639) 158-160. De bron voor dit verhaal, vermeld als *Chron.M. se. Fontan.* (kroniek van het klooster Fontenelles?), heb ik niet kunnen traceren.

24 H. Bruch, ed., *Chronographia Johannis de Beke* (RGP grote serie CXLIII; Den Haag, 1973) 185 (c. LXX). Vgl. over het apocriefe karakter van Beke's verslag reeds Karl Heinrich Freiherr Roth von Schreckenstein, 'Das angebliche Ceremonial bei der Ritterweihe des Königs Wilhelm 1247'. *Forschungen zur deutschen Geschichte*, XXII (1882) 233-247.

25 Fruin en Molhuysen, ed., *De cura reipublicae*, 265-266 (c. LXII § 11).

rechten komen we dit recht tegen²⁶. Een dergelijke bede werd ook inderdaad gevraagd voor het hoffeest in Valenciennes in 1336 27. Er is bovendien geen enkele aanwijzing dat dit recht in Holland in de tweede helft van de veertiende eeuw werd betwist. Tenslotte bleven de Hollandse graven gedurende de gehele veertiende eeuw feesten organiseren, ook zonder dat zij daarvoor een bede konden vragen.

Hoe het ook zij, als we afgaan op de expliciete vermeldingen van ridderschapsfeesten, moeten we inderdaad constateren dat die in Holland al vroeg in onbruik zijn geraakt. Slechts bij uitzondering profiteerden Hollandse edelen van buitenlandse kroningsplechtigheden, zoals Filips van Wassenaar, heer van Voorburg, die in 1461 door de Franse koning Lodewijk XI bij diens kroning in Reims werd geridderd, samen met ongeveer 200 anderen uit allerlei delen van West-Europa en daarbuiten²⁸, of Walraven van Brederode, die bij de kroning van Roomskoning Maximiliaan in 1486 de ridderslag ontving²⁹.

Dat betekent echter niet noodzakelijk dat de Hollandse ridders de 'regel van de ridderlijke orde' niet meer kenden en zich niet meer als ridders wisten te gedragen, zoals Beke klaagt. Er waren namelijk mogelijkheden om de ridderslag op een andere wijze te ontvangen, een wijze die — anders maar niet noodzakelijk minder — verbonden was aan ridderidealen en een ridderlijke levenswijze. Als Beke spreekt over edelen die de ridderslag ontvangen met een eenvoudige 'halsslag', doelt hij waarschijnlijk op het fenomeen van de massale ridderpromotie op het slagveld. En daarover bevatten de Hollandse bronnen wel veel informatie.

Ridderslag op het slagveld

Vanaf het begin van de veertiende eeuw tot diep in de zestiende eeuw was het een wijd verbreid gebruik om aan de vooravond van een veldslag of van de bestorming van een stad enkele knapen tot ridder te slaan. De nieuwe ridders moesten strijden in de voorste linies en werden daardoor tot groter heldhaftigheid gestimuleerd. Blijkbaar boden de kandidaten zichzelf aan voor een dergelijke heldenrol. Dat zouden we althans kunnen afleiden uit een passage in de kroniek van Melis Stoke, waar hij een veldslag uit augustus 1304 beschrijft:

Goede knapen de dar waren
Comen in des graven scaren
Worden ridders, diet wesen wouden
Dandre latic onbescouden
De hem stoutelike wouden weren³⁰.

26 J. A. M. Y. Bos-Rops, *Graven op zoek naar geld. De inkomsten van de graven van Holland en Zeeland, 1389-1433* (Hilversum, 1993) 41.

27 Leopold Devillers, 'Sur les expéditions des comtes de Hainault et de Hollande en Prusse', *Bulletin de la Commission royale d'histoire*, 4e serie V (1878) 130-131. Genicot, *Noblesse*, 212 geeft een voorbeeld van een ridderschapsbede uit Namen omstreeks 1330.

28 H. G. A. Obreen, *Geschiedenis van het geslacht van Wassenaar* (Leiden, 1903) 36 (op basis van Van Leeuwen en A. Leydis) en Contamine, 'Points de vue', 277-279.

29 *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek*, X, 140-143.

30 *Rijmkroniek van Melis Stoke*, W. G. Brill, ed. (Utrecht, 1885) boek IX, vs. 945 vlg.

Degenen die zich bijzonder dapper wilden gedragen, ontvingen de ridderslag, maar Stoke haast zich erbij te vermelden dat hij daarmee niets ten nadele van de dapperheid van de anderen wil zeggen. Hij maakt ons niet de namen bekend van degenen die hun dapperheid wilden tonen. Dat doet hij wel, althans ten dele, bij zijn beschrijving van de veldslag op 20 maart 1304: behalve jonker Willem, de latere graaf Willem III, werden ook heer Nicolaas van Putten en de grafelijke bastaard Witte van Haamstede tot ridder geslagen, alsmede de heer van Voorne en nog meer dan veertig anderen³¹. Helaas moeten we naar de namen van die veertig raden. Mogelijk behoorde Hendrik van Alkemade ertoe. Hij moet na 4 juli 1300 en vóór 13 november 1304 de ridderslag hebben ontvangen³².

Ook in de veertiende eeuw geven historiografische bronnen meestal slechts informatie over de ridderslag van de top van de hoge adel. Albrecht van Beieren bijvoorbeeld werd volgens Heraut Beyerens geridderd in Spanje, waarschijnlijk door Karel de Slechte van Navarra, met wie hij in de zomer van 1362 de stad *Saventaren* bestormde³³. Dit heuglijke feit werd door een bode in Holland bekendgemaakt³⁴. Met betrekking tot de lagere adel kennen we dergelijke berichten niet of nauwelijks. Zowel historiografie als administratieve bronnen laten het op dit punt afweten. Ook tijdgenoten zelf waren niet altijd goed op de hoogte. Dat zouden we althans kunnen afleiden uit een merkwaardige schepenoorkonde uit 1387, waarin een zekere Jakob de Gruter uit Utrecht een verklaring aflegt over de riddertitel van Gijsbrecht van IJsselstein. Eens had Jakob onenigheid gekregen met diens knecht over de vraag of Gijsbrecht ridder was of niet. Er was zelfs een weddenschap op afgesloten om een *take* wijn. Jakob beweerde dat Gijsbrecht de riddertitel had ontvangen in de slag bij Baesweiler; zo was het hem verteld door een priester die hem eertijds had verzocht een zegelstempel voor Gijsbrecht te vervaardigen. Jakob was toen echter verkeerd voorgelicht: Gijsbrecht bleek anno 1387 nog steeds knaap te zijn³⁵.

Historiografische bronnen geven soms ook valse voorlichting — namelijk door de ridderslag te memoreren van een edelman die aantoonbaar knaap bleef — maar een veel groter probleem is dat we meestal geen enkele directe informatie bezitten en het moeten doen met een — nogal ruim opgevatte — samenhang tussen oudste vermelding als ridder en mogelijke (!) deelname aan de desbetreffende veldtocht. We missen hier node de bronnen die ons een volledig inzicht in de participatie van Hollandse edelen aan militaire campagnes zouden kunnen verschaffen.

Slechts incidenteel beschikken we wel over een dergelijke bron. Eén daarvan heeft betrekking op de oorlog met de Friezen die aan het eind van de veertiende eeuw

31 *Ibidem*, VIII, 660 vlg.

32 F. van Mieris, *Groot charlerboek der graaven van Holland, van Zeeland en heeren van Vriesland* (4 dln.; Leiden 1753-1756) II, 11 en RAZH-AGH, inv. nr. 1501.

33 Van Anrooij, *Spiegel der ridderschap*, 5. Het daargenoemde *Averne* moet Navarra zijn. De stad *Saventaren* zou het huidige Sos kunnen zijn. Met dank aan Th. M. Wijntjes die mij haar gegevens over de Spaanse veldtocht ter beschikking stelde.

34 Vergelijk. P. N. van Doorninck, *De tocht van Jan van Blois met hertog Aelbrecht naar Gelre, nov. 1362* (Haarlem, 1899) 75: Item (...) meester Andries, hertogh Aelbrechts marscalc, die minen joncher brieve brochte van hertogh Aelbrechts ridderschap... Zie ook *idem*, 232.

35 Den Haag, Algemeen Rijksarchief, Nassause Domeinraad ii, inv. nr. 1123 (regist 441).

heropend werd door graaf Albrecht van Beieren. In het Wapenboek Beyeren komt een wapenserie voor die de adellijke deelnemers aan de veldslag bij Kuinre op 29 augustus 1396 weergeeft. In deze serie komen we maar liefst 25 Hollandse ridders tegen die nog niet eerder als zodanig vermeld waren. Nu weten we, uit de kroniek van Froissait, dat graaf Albrecht aan de vooravond van de slag inderdaad enkele Henegouwse, Hollandse en Zeeuwse edelen tot ridder heeft geslagen. In de kroniek van Johannes a Leydis, geschreven zo'n tachtig jaar na dato, vinden we enkele namen vermeld: Floris van Alkemade, Gerard van Heemskerk van der Woerd en Dirk van Poelgeest. Waaraan A Leydis deze informatie ontleent, is niet duidelijk, maar zijn bron is ongetwijfeld betrouwbaar. Het drietal behoort tot de genoemde vijftienvintig³⁶. Van de overige tweeëntwintig is een ridderslag op het slagveld slechts aannemelijk te maken. Dat geldt bijvoorbeeld voor Willem van Kronenburg, die op 7 juli 1396 nog als knaap wordt vermeld, in het Wapenboek Beyeren ridder wordt genoemd, en tussen 1 maart en 24 mei 1397 moet zijn gestorven³⁷. In andere gevallen moet wel rekening gehouden worden met een vertekening door de samensteller van het wapenboek. Het is namelijk in de overgeleverde vorm samengesteld in 1405 en de serie Kuinre geeft aantoonbaar soms de situatie van dat moment weer³⁸.

In de jaren van burgeroorlog en partijstrijd die volgden op de dood van Willem VI in 1417, waren het vooral aanhangers van Jakoba van Beieren die de riddertitel verdienen. Volgens Pauli werden tijdens de slag bij Alphen op 30 april 1426 zeven edelen geridderd, namelijk Jan, heer van Wassenaar, Hendrik heer van Kronenburg, Everhard, bastaard van Holland, Jan van Langerak, Dirk van de Merwede, Gerard van Poelgeest en Arnout van Gent. Wie de ridderwijding verrichtte, is overigens niet duidelijk. Jakoba was zelf aanwezig, maar mogelijk heeft zij de ridderslag aan haar legeraanvoerder overgelaten³⁹.

Na de Bourgondische machtsovername bleef de ridderslag op het slagveld voor Hollandse edelen van betekenis, nu niet meer tégen, maar mèt Bourgondië. In 1452 bij voorbeeld voerde Filips de Goede oorlog tegen het opstandige Gent. Nadat troepen uit het Zuiden al enige tijd bezig waren om de rebellerende Gentenaars tot onderdanigheid te dwingen, kwamen ook de Hollandse edelen en steden in actie⁴⁰. In het Land van Waas hielden zij enige tijd de stad Hulst bezet. Volgens de Brederodekroniek van Johannes a Leydis werden Jan, heer van Wassenaar, Rutger van Boetselaar, heer van Asperen en Langerak, en Walraven van Haeften in deze oorlog door Reinout van Brederode tot ridder geslagen⁴¹. Mogelijk geldt dat ook voor Jan van Montfoort,

36 Zie daarover Janse, *Grenzen aan de macht*, 336-337.

37 RAZH-AGH 228, f. 218, Wapenserie Kuinre, nr. 240 (Janse, *Grenzen aan de macht*, 394) en A.W. E. Dek, *Genealogie der graven van Holland* (4e dr.; Zaltbommel, 1969) 45.

38 Janse, *Grenzen aan de macht*, 249.

39 F. von Löher, 'Beiträge zur Geschichte der Jakobäa von Bayern', *Abhandlungen der historischen Classe der königlich bayerischen Akademie der Wissenschaften*, X (1867) 25.

40 A. Jongkees, 'Holland en de Gentse oorlog van 1452-1453', in: E. O. vanderWerff, C.A.A. Linssen, B. Ebels-Hoving, ed., *Burgundica et varia. Keuze uit de verspreide opstellen van prof. dr. A. G. Jongkees hem aangeboden ter gelegenheid van zijn tachtigste verjaardag op 14 juli 1989 door de kring van Groninger mediaevisten 'Amici'* (Hilversum, 1990)50-51.

41 Johannes a Leydis, *Kroniken ende geden des edele ende hooggeboren heeren van Brederode in*

heer van Hazerswoude en Willem van Boxmeer, heer van Ackoy⁴². Zij behoorden tot de honderden edelen die dat jaar in het Bourgondische leger de ridderslag ontvingen⁴³. Ook de veldtochten die Filips' oudste zoon Karel als graaf van Charolais in Noord-Frankrijk en het Luikse voerde, leverden voor enkele Hollandse edelen de riddertitel op. In de slag bij Brûsten op 28 oktober 1467 sloeg Karel volgens de Divisie-kroniek 300 knapen tot ridder, waaronder de Hollandse edelen Zweder van Montfoort, Albert van Schagen en Willem en Jan Ruychrock⁴⁴. Een jaar later verzamelde Karel, die inmiddels zijn vader als hertog was opgevolgd, opnieuw een leger, waarmee hij de stad Luik belegerde. Op 30 oktober werd de stad bestormd en ingenomen. Tijdens deze bestorming zag Karel

ii edele iongelingen groten arbeit ende feiten van wapenen doen ende hem wert geseyt dat dene was ioncheer Engbert grave lans soen van Nassouwen ende dander Floris des graven bastertsoen van Oestervant. Ende namse ende maecte se beyde ridderen, want si hem als ridderen ridderlike feyten van wapenen doende in den bestormen hadden⁴⁵.

De ridderslag van Floris, bastaard van Frank van Borselen, sinds 1436 weduwnaar van Jakoba van Beieren, wordt bevestigd door een rekeningpost⁴⁶.

Als we de geciteerde passage uit de Divisie-kroniek vergelijken met die uit Stoke waarmee deze paragraaf begon, valt dadelijk een verschil in het oog. In 1304 werden de knapen aan de vooravond van de slag geridderd, *opdat* zij zich dapper zouden gaan gedragen. In 1467 ontvingen de twee jongelingen de ridderslag *omdat* zij zich ridderlijk hadden gedragen. Het is een illustratie van de verandering van de betekenis van de riddertitel, waarop Philippe Contamine heeft gewezen: 'La chevalerie ne serait plus alors une promesse, mais une récompense'⁴⁷. Ook al in de veertiende eeuw was de ridderslag soms beloning voor ridderlijk gedrag. Zo blijkt uit de rekeningen van de Pruisenreizen van Willem IV dat sommige knapen de ridderslag ontvingen voor hun deelname aan de schermutselingen met de heidense Litauen⁴⁸. De meerderheid van de Pruisenreizigers ondernam de tocht echter pas nadat ze tot ridder waren geslagen. Zij kwamen niet om de riddertitel te verdienen (*pro honore militari acquirendo*), maar 'om ridderschap te beoefenen' (*pro exercendi militiam suam*)⁴⁹.

Hollandt, A. Matthaëus, ed., *Veteris aevi analecla*, II (Leiden, 1698) 348-349 (c. 50). De Divisie-kroniek noemt Jan heer van Wassenaar, Rutger van Boetselaar, Lodewijk van Blois 'mit meer andere', zie *Chronijck van Hollandt, Zeelandt ende Vriesland...* (Leiden, 1517) f. 295v (29e Div. 20e cap.).

42 Zie over Willem van Boxmeer A.W. E. Dek, 'De adellijke geslachten Van Culemborg en Van Vianen, stammende uit de heren van Bosinchem, alsmede de uit de Van Culemborgs spruitende heren van Boxmeer', *Nederlandsche Leeuw*, XCII (1975) 111-113. Hij werd beschreven in de Hollandse ridderschap als voogd van zijn stiefzoon Floris van Kralingen, tot diens meerderjarigheid in 1456.

43 Paravicini, 'Soziale Schichtung', 162-163 geeft een overzicht, maar noemt de Hollandse edelen niet.

44 *Chronijck van Hollandt*, f. 316v (30e Div. 8e cap.).

45 *Ibidem*, f. 32lv.

46 A. A. Arkenbout, *Frank van Borselen. Het dagelijks leven op zijn hoven in Zeeland en het Maasmondgebied* (Rotterdam, 1994)200-201.

47 Contamine, 'Points de vue', 283-285.

48 Zie bijvoorbeeld H. G. Hamaker, *De rekeningen der grafelijkheid van Holland onder het Henegouwsche huis* (Utrecht, 1875-1878) III, 216 en 361.

49 Zie Paravicini, 'Die Preussenreisen des europäischen Adels', *Historische Zeitschrift*, CCXXXII (1981) 25-38, aldaar 28 en Van Anrooij, *Spiegel der ridderschap*, 43.

Het Heilige Graf

In de vijftiende eeuw vormde de ridderslag bij het Heilige Graf in Jeruzalem het belangrijkste alternatief voor een snelle ceremonie op het slagveld⁵⁰. De bezoeken kennen we al uit eerder tijd, maar dan betrof het steeds edelen die de ridderslag al tevoren hadden ontvangen, zoals Daniël van de Merwede, wiens *bedevaert over tmeer ten Heilighen Grave* door Heraut Gelre in een ererede wordt vermeld⁵¹. Het eerste Hollandse voorbeeld van een ridderslag bij het Heilige Graf dateert uit de tweede helft van de veertiende eeuw. Volgens een rijmpje in een vijftiende-eeuws missaal uit Almkerk werden de Heusdense edelen Boudewijn Kuist en Jan van Wijk op deze plaats tot ridder geslagen. Jan van Wijk stierf op de terugweg uit Jeruzalem, maar Boudewijn Kuist komt in de bronnen nog tot 1403 voor, inderdaad als ridder⁵². Dat de ridderwijding bij het Heilige Graf omstreeks 1400 al een geregelde praktijk was, kunnen we afleiden uit één van de sproken van Willem van Hildegaersberch, de Hollandse dichter die vanaf circa 1380 enkele decennia lang het Hollandse hof in Den Haag frequenteerde. In zijn *Dits van beschermen* vermeldt hij de ridderslag bij het Heilige Graf als een bekend verschijnsel. Hij wijdt bovendien een twintigtal verzen lang uit over de ridderlijke geloften die daar moesten worden afgelegd:

Die ridder wort op tHeilich Graff
 Tot Jherusalem, heb ie verstaen,
 Eer hi ridder wort ghedaen,
 Doerde een deel van ridders leven
 Moet hi loven, ende vergheven,
 Is hem misdaen hier op eerde,
 Eermen wyet tot zweerde
 Off ridder maect al daer ter stede.
 Voert soe moet hi loven mede
 Sinen gherechten heer getru te bliven;
 der heiligher kereken recht te stiven
 Ende hoer onrecht helpen weren,
 Woude hoer yemant daer an deren;
 Weduwen en wesen schade
 Die sel hi letten vroe ende spade,
 Ende beschermen nae vermoghen⁵³.

50 K. Elm, 'Kanoniker und Ritter von Heiligen Grab', in: J. Fleckenstein, M. Hellmann, ed., *Die geistlichen Ritterorden Europas* (Sigmaringen, 1980) 143. Zie ook V. Cramer, 'Der Ritterschlag am heiligen Grabe', in: *Das Heilige Land. Vergangenheit und Gegenwart*, II (Keulen, 1940) 137-179; III (1941) 111-200.

51 Van Anrooij, *Spiegel der ridderschap*, 143.

52 P. C. M. Hoppenbrouwers, *Een middeleeuwse samenleving. Het land van Heusden {ca. 1360-ca. 1515}* (AAG-bijdragen XXXII; Wageningen, 1992) 180.

53 *Gedichten van Willem van Hildegaersberchij*. Bisschop en E. Verwijs, ed. (Den Haag, 1870, reprint Utrecht, 1981) 26 (nr. XI vss. 114-129). Zie ook Theo Meder, *Sprookspreker in Holland. Leven en werk van Willem van Hildegaersberch (ca. 1400)* (NLCM II; Amsterdam, 1991) 429.

Dat er bij de ridderslag bij het Heilige Graf inderdaad expliciet aandacht besteed werd aan de ideologische kant van de 'ridders oerde', blijkt ook uit een passage in het *Chronicon* van Johannes a Leydis. Volgens A Leydis bezocht Willem van Schagen, bastaard van Albrecht van Beieren, maar liefst tweemaal het Heilige Land, waar hij bij zijn eerste bezoek aan Jeruzalem tot ridder werd geslagen. Dit bericht is ongetwijfeld historisch. Willem van Schagen ontving op 6 september 1447 een vrijgeleide van Filips de Goede voor zijn reis naar het Heilige Land en werd in 1449 na zijn terugkeer voor het eerst als ridder vermeld⁵⁴. A Leydis weet echter nog meer. Na een beschrijving van de Heilige Grafkerk geeft hij een gedetailleerde weergave van de ceremonie van de ridderslag. Nadat Willem de Grafkerk was binnengegaan, werd hem een zwaard aangegord. Hij trok het zelf uit de schede en overhandigde het aan degene die hem tot ridder zou slaan. Deze gaf hem met het zwaard een slag op de nek. Vervolgens werden zijn gouden sporen aangesespt, waarbij Willem zijn voeten om beurten plaatste op het graf des Heren. Tenslotte werd hem voorgehouden welke plichten er verbonden waren aan zijn nieuwe staat:

Ten eerste dat hij de heilige kerk en het katholieke geloof zou verdedigen met lijf en tijdelijke goederen, wanneer dit noodzakelijk zou zijn. Ten tweede dat hij zijn aardse vorst in rechtvaardige en eerbare zaken altijd zou gehoorzamen. Ten derde dat hij weduwen en zwakken in hun nood zou bijstaan. Ten vierde dat hij op Sint Jorisdag Martelaar ter ere van deze heilige martelaar vijf Paternosters en vijf Ave-Maria's zou zeggen. Op de genoemde wijze werden in die tijd alle ridders bij het Graf des Heren geridderd⁵⁵.

Als deze passage de werkelijkheid goed weergeeft, kunnen we vaststellen dat de ridderidealen in het ritueel van de ridderslag nog een prominente plaats innemen. Een vergelijking met de *régule der ridderliker oorde* die Johannes de Beke anderhalve eeuw eerder aan de ridderslag van Roomskoning Willem van Holland vastknoopte, levert veel punten van overeenkomst op⁵⁶.

Opvallend is dat de ridderslag bij het Heilige Graf in Holland in de vijftiende eeuw relatief populair was. Reinout van Brederode bezocht het Heilige Land in 1438-1439 en ontving daar volgens Johannes a Leydis de ridderslag, een mededeling die wordt bevestigd door administratieve bronnen, waarin Reinout als ridder voorkomt vanaf zijn terugkeer in 1439". Arnold van Egmond, hertog van Gelre, reisde in 1451 samen met zijn broer Willem, heer van Egmond en IJsselstein († 1483), naar Jeruzalem om

54 'Stukken eener verzameling stukken afkomstig van de familie Van Aerssen van Voshol', *Verlagen van 's rijks oude archieven*, XXXVIII (1915) 77-192, inv. nr. 348; regest 16.

55 F. Sweertius, ed., *Rerum belgicarum annales* (Frankfurt, 1620) 246 (XXXII c. 28). Willem bezocht ook het graf van de heilige Katharina, maagd en martelares, op de berg Sinai'. Vergelijk daarover Van Anrooij, *Spiegel der ridderschap*, 143.

56 Zie hieróóór, noot 24.

57 M. J. van Gent, 'Een Hollandse luis in de Bourgondische pels. Het politieke optreden van Reinoud II van Brederode', in *hel land van Brederode*, XX (1995) 15. Hij stelt aldaar ten onrechte dat Reinout al op 25 januari 1438 als ridder wordt vermeld. In een zoen van 8 december 1440 wordt gemeld dat Reinout niet als arbiter had kunnen optreden omdat hij 'up die tijt ten heyligen grave getogen was', zie R.W. G. Lombarts, e. a., ed., *Memorialen van het Hof (den Raad) van Holland, Zeeland en West-Friesland, van den secretaris Jan Rosa* (Leiden, 1982) VI, nr. 392 (552).

daar de ridderslag te ontvangen. Willems oudste zoon Jan volgde een tiental jaren later⁵⁸. Ook Dirk van Zwieten, een lagere edelman uit Leiden, werd in Jeruzalem geridderd en in 1466/1467 tracteerde de Haarlemse magistraat 'eenen ridder die vanden heiligen grave ende van Sinte Katrijnen quame'⁵⁹. Een goed oordeel over de populariteit van de ridderslag aan het Heilige Graf in Holland kunnen we echter pas vellen als we meer weten over aantallen. Hoeveel ridders waren er überhaupt in Holland en waar, wanneer en hoe hadden zij hun ridderslag ontvangen?

Aantal en verloop

'Repérer grâce à des dépouillements exhaustifs et ranger par famille, par période et par classe sociale tous les personnages revêtus de cette dignité, telle est la seule méthode pour se faire une idée exacte de la chevalerie dans une région et à une époque données'⁶⁰. Met deze wijsheid van Genicot, één van de vaders van de moderne adelsgeschiedenis, in gedachten, heb ik een databestand aangelegd van alle personen in Holland die blijkens een expliciete vermelding of een aanspreektitel de ridderwaardigheid bezaten. Daarbij heb ik steeds gezocht naar de vroegste vermelding van een bepaalde persoon als ridder. De datum van die vermelding valt meestal niet samen met de datum van de ridderslag⁶¹. Soms moeten we het doen met een marge van meer dan tien jaar tussen de laatste vermelding als knaap en de eerste als ridder. Slechts in een minderheid van de gevallen, waarvan een deel hierboven besproken is, weten we de exacte datum van de ridderslag. Met behulp van deze gegevens is het mogelijk de getalsmatige ontwikkeling van de ridderslag in Holland te schetsen. Tabel 1 geeft voor de periode 1325-1475 aan hoeveel personen per periode van 25 jaar de ridderslag ontvingen. Op grond hiervan kan duidelijk een aanzienlijke terugval van de riddertitel in de vijftiende eeuw geconstateerd worden. De veertiende eeuw kende bijna twee ridderslagen gemiddeld per jaar, de vijftiende eeuw slechts 0,75.

Tabel 1. Ridderslagen van Hollandse edelen

periode	aantal
1326-1350	51
1351-1375	46
1376-1400	53
1401-1425	26
1426-1450	13
1451-1475	18

58 M. van Gent, 'Jan van Egmond: een Hollands succesverhaal', *Handelingen van de Koninklijke kring voor oudheidkunde, letteren en kunst van Mechelen*, XCV (1991) 262.

59 F. J. W. van Kan, 'Het middeleeuwse riddermatige geslacht Van Zwieten; tweede stuk', *Jaarboek van het Centraal bureau voor genealogie*, XXXVIII (1984) 53 en GA Haarlem, trespriestersrekening 1466-1467, f. 45.

60 Genicot, *Noblesse*, 181.

61 Vergelijk Genicot, *Noblesse*, 209: 'Pour importante que soit la chevalerie, les textes ne disent rien ou presque rien de ses conditions d'obtention et seul un échafaudage d'inductions et de comparaisons permet de les imaginer'.

Deze cijfers spreken des te meer wanneer we ze afzetten tegen de getalsmatige ontwikkeling van de ridderschap als geheel. Omstreeks 1350 bestond de Hollandse ridderschap uit ongeveer honderd volwassen mannen. Bijna tweederde daarvan was ridder. De knapen waren bovendien voor een deel jongeren die de ridderslag *nog* niet hadden ontvangen. Dirk van Wassenaar bijvoorbeeld, de burggraaf van Leiden, ontving de ridderslag in of kort voor 1356⁶². Daniël van de Merwede was omstreeks 1350 ongeveer 20 jaar oud. Hij was waarschijnlijk vijfentwintig jaar toen hij in 1355 tot ridder geslagen werd⁶³. Als we hen en de andere knapen die rond 1350 actief waren maar pas later tot ridder geslagen waren, meetellen, mogen we bijna driekwart tot de ridders rekenen. Vijftig jaar later, omstreeks 1400, was de ridderschap als geheel niet in omvang afgenomen. Ook de verhouding tussen ridders en knapen was nauwelijks veranderd. Nog steeds was de overgrote meerderheid ridder, bijna tweederde, of als we rekening houden met latere ridderslag, ongeveer 70 %. Weer een halve eeuw later is er echter een grote verandering opgetreden. In de Hollandse samenleving omstreeks 1450 vinden we nog maar vijftien ridders, terwijl de categorie 'knapen' uit 85 personen bestaat.

Deze knapen zijn voor een belangrijk deel rechtstreekse nakomelingen van de ridders rond 1400. Dit betekent derhalve dat de daling in het aantal ridderslagen in de vijftiende eeuw niet mag worden toegeschreven aan demografische factoren. Evenmin is er reden om aan te nemen dat de ontwikkeling verklaard moet worden vanuit economische omstandigheden. Weliswaar bestond er een zekere relatie tussen grondbezit en financiële draagdracht enerzijds en de riddertitel anderzijds. De ridderlijke staat verplichtte namelijk tot een bepaald consumptiepatroon en dat vereiste op zijn beurt een minimum niveau van inkomsten. Dat blijkt duidelijk uit het feit dat een ridderlijke levensstijl soms mogelijk gemaakt moest worden door middel van een vorstelijke schenking⁶⁴. In Holland kennen we de voorbeelden van Dirk, burggraaf van Leiden, die van Willem UI honderd pond hollands per jaar kreeg 'toit sire ridderscip te helpe doe hi ridder wart', en van Simon van Teilingen, uit het geslacht Van Benenem, die in 1330 onder meer een jaargeld van 20 £ uit land in Vlaardingen-ambacht van de graaf ontving om hem 'tot siere ridderscip te helpen'⁶⁵. Het behoeft dan ook niet te verwonderen dat degenen die hun leven lang knaap bleven, in de veertiende eeuw vrijwel allemaal tot de lagere⁶⁶ en dus armere adel behoorden. In onbemiddelde families vinden we de riddertitel niet of nauwelijks, terwijl de ridderslag in families

62 Op 27 november 1356 wordt hij voor het eerst als zodanig vermeld, Huisarchief Twickel, inv. nr. 7710 (druk: Van Mieris, *Groot charterboek*, iii, 8).

63 W. H. Lenselink, 'De heren van der Merwede, 1243-1403', *Hollandse Studiën*, III (Den Haag-Haarlem, 1972) 14.

64 Vergelijk Howard Kaminsky, 'Estate, nobility and the exhibition of estate in the later middle ages', *Speculum*, LXVIII (1993) 684-709.

65 Van Mieris, *Charterboek*, II, 500-501 en 618, Huisarchief Twickel, inv. nr. 7709 en C. Hoek, 'Repertorium op de grafelijke lenen te Delft (1268-1648)', *Ons Voorgeslacht*, XXXIX (1984) 317.

66 Zie over dit laatste begrip Paul de Win, 'De lagere adel in de Bourgondische Nederlanden', *Bijdragen tot de geschiedenis*, LXIX (1986) 171-207. Ook: 'The lesser nobility of the Burgundian Netherlands', *Gentry and lesser nobility in late medieval Europe*, M. Jones, ed. (Gloucester en New York, 1986) 95-118, 217.

met uitgebreide bezittingen en riant inkomstenbronnen vrij regelmatig voorkwam. Het geslacht Van der Does bijvoorbeeld bracht in de veertiende en vijftiende eeuw geen enkele ridder voort, terwijl het geslacht Van Polanen alleen al in de veertiende eeuw dertien ridders telde⁶⁷.

In de vijftiende eeuw is de relatie tussen economische positie en ridderslag nog steeds waarneembaar. Opvallend is namelijk dat de leden van de hoge adel, de heren van Brederode, Egmond en Wassenaar en de burgraven van Montfoort, in de vijftiende eeuw vrijwel zonder uitzondering de ridderslag ontvingen. Ook enkele van hun naaste familieleden, zoals Jan († c.1460) en Filips († 1493) van Wassenaar, achtereenvolgende heren van Voorburg, Jan van Montfoort, heer van Hazerswoude, en Zweder van Montfoort, heer van Doorwerth, werden geridderd. Alleen de eerder genoemde Jacob van Gaasbeek, heer van Putten en Strijen, één van de meest vooraanstaande edelen in Holland en waarschijnlijk ook één van de rijkste, is als knaap gestorven. Hij was echter, zoals gezegd, een uitzondering⁶⁸. Van de 26 leden van de Hollandse ridderschap die zich in de regeringsperiodes van Filips de Goede en Karel de Stoute (1433-1477) lieten ridders, behoorden er negen tot deze hoog-adellijke families⁶⁹. Het wijst er op dat de riddertitel nog in ere was. Als leden van de hoge adel de moeite namen zich tot ridder te laten slaan, moet aan de titel nog steeds een zeker prestige verbonden zijn geweest.

De terugval in de riddertitel in de vijftiende eeuw werd vooral veroorzaakt door een gering animo in de middengroepen. De families Van Egmond-Merestein, Van Egmond-Zevenhuizen, Van de Lek, Van Matenese, Van Raaphorst, Van Vliet, Van den Woude en andere die rond 1400 allen een ridder in hun gelederen hadden, lieten het wat dat betreft in de vijftiende eeuw afweten. Zij behoorden niet tot de hoge adel, maar zij waren evenmin te arm voor de ridderslag. Er is geen enkele reden om aan te nemen dat hun inkomsten sinds 1400 zozeer waren geslonken dat zij zich geen ridderlijke staat meer konden veroorloven. In het register *Valor feodorum* uit 1474, waarin de jaarlijkse inkomsten per leen zijn geregistreerd, behoren de hoofden van de genoemde geslachten tot de hogere inkomenscategorieën. Adriaan van de Lek moet zelfs tot de absolute top gerekend worden met een geregistreerd bedrag aan jaarlijkse inkomsten uit leengoed van 689 £ (van 40 gr.)⁷⁰. Desondanks bleef hij knaap.

De daling van het aantal ridders in de vijftiende eeuw was geen exclusief Hollands verschijnsel. Genicot constateerde in Namen in de periode 1275 tot 1425 een daling van 78 naar 65 ridders⁷¹. Contamine stelde een vergelijkbaar verval vast voor Frankrijk en Engeland, Van Winter nam het ook in Gelre waar en Paravicini noemt de

67 Zie over het geslacht Van der Does o. a. J. W. Groesbeek, 'De oudste bewoners van het huis Ter Does te Leiderdorp', *Leidsch Jaarboekje* (1955) 59-79 en over Polanen o. a. A.W. E. Dek, 'Het nageslacht van Philips van Duivenvoorde, eerste heer van Polanen', *Ons Voorgeslacht*, XXXVIII (1983)97-134.

68 A. C. de Groot, 'Zweder en Jacob van Gaasbeek in Zuid-Holland', *Zuid-Hollandse Studiën*, V\| (1959) 63-64.

69 Vergelijk daarentegen Van Uytven, 'Brabantse adel', 81: 'Het is opvallend dat van de 82 Brabantse edelen die zich in 1415 bij de statenfederatie aansluiten maar 39 een riddertitel dragen, en dat dit vooral de mindere edelen zijn. Voor de hoge heren stond hun adel immers toch buiten kijf'.

70 RAZH-AGH, inv. nr. 877, f. 106-107v.

71 Genicot, *Noblesse*, 182 en tableau xxxiv.

'Seltenheit der Ritterwürde' als één van de kenmerken van de ridderlijke wereld na 1400⁷². Het is dus van belang vast te stellen hoe de Hollandse ontwikkeling zich verhiel, in absolute en relatieve zin, tot de situatie in de omliggende vorstendommen.

Helaas wordt de vergelijking bemoeilijkt vanwege het ontbreken van vergelijkbare studies, maar als we kijken naar Genicots studie over Namen, valt toch wel op dat het percentage van de bevolking dat de ridderslag had ontvangen daar groter was dan in Holland⁷³. Een vluchtige vergelijking met Gelre, op basis van de tabellen bij Van Winter, leert dat Holland en Gelre in het midden van de vijftiende eeuw ongeveer een gelijk aantal ridders telden.

Een nauwkeuriger vergelijking is mogelijk op basis van de taxatieregisters van Karel de Stoute. In het laatste decennium van zijn regering heeft Karel de Stoute in zijn landen registers laten aanleggen van de jaarlijkse inkomsten uit leenbezit. Deze documenten bieden een prachtige doorsnee van de landelijke elite in de diverse gewesten en de gelijktijdigheid van de registratie maakt een redelijk betrouwbare vergelijking van de gegevens met betrekking tot diverse territoria mogelijk. In het Hollandse register⁷⁴ tellen we veertien ridders, waarvan er slechts drie behoorden tot de oude Hollandse adel: de heer van Naaldwijk en Jan en Filips van Wassenaar. Zeven ridders hadden hun voornaamste bezit buiten Holland. Enkelen van hen, zoals de stadhouder Lodewijk van Brugge, heer van Gruuthuse, de heer van Moerkerke, heer van de Merwede, en de graaf van Nassau, hoorden in feite primair tot de Vlaamse en Brabantse adel. Twee — de gebroeders Ruychrock — waren nieuwkomers (tabel 2).

Tabel 2. Ridders in het register 'Valor feodorum', 1474

Lodewijk van Brugge
 Gerard van Harchies
 Daniël van Moerkerke
 Frank, heer van Moerkerke
 Jan, heer van Montfoort
 Jan van Montfoort
 Hendrik van Naaldwijk
 Jan, graaf van Nassau
 Claes Ruychrock van de Werve
 Willem Ruychrock van de Werve
 Albrecht van Schagen
 Filips van Wassenaar
 Jan, heer van Wassenaar
 Arend, heer van Zevenbergen

72 Philippe Contamine, 'Points de vue sur la chevalerie en France à la fin du Moyen Age', *Francia*, IV (1976) 261-263; J. M. van Winter, *Ministerialiteit en ridderschap in Gelre en Zutphen* (Groningen, 1962) 91; Wemer Paravicini, *Die ritterlich-höfische Kultur des Mittelalters* (Enzyklopädie deutscher Geschichte XXXII; München, 1994)41.

73 Genicot, *Noblesse*, 182.

74 RAZH-AGH 877.

In het register van Frans Vlaanderen, dat wil zeggen de omgeving van Rijsel, een gebied met een inwonertal van nauwelijks een derde van Holland, tellen we 34 personen met de titel (mon)seigneur, tien worden *dame* genoemd en zijn dus getrouwd (geweest) met een ridder. Er zijn voorts 33 *messires*, een titel die duidt op de ridderwaardigheid, twee *ecuyers* en 37 overige *nobles*⁷⁵. Ondanks de prominente positie van de stad Rijsel was Frans Vlaanderen dus 'ridderlijker' dan Holland. Helaas moeten we het voorlopig bij deze vergelijking laten. De overige taxatieregisters van Karel de Stoute zijn nog niet voldoende op dit punt onderzocht. Een volledig 'chevalogram' van de Bourgondische landen kunnen we dus niet bieden. Toch geven de cijfers wel te denken. Terwijl in Frans Vlaanderen nog circa 35% van de adel geridderd was, was dat in Holland slechts 15%.

Besluit

Dat brengt ons weer terug bij de opmerking van Huizinga over het vroege afsterven van de riddersgeest in Holland. De door Huizinga gegeven voorbeelden waren niet relevant, maar zijn stelling lijkt voor het eind van de vijftiende eeuw toch enig hout te snijden. Rond 1400 was de riddertitel in Holland nog volop in ere, zozeer zelfs dat we van een ridderlijke *hausse* zouden kunnen spreken die prachtig aansluit bij het beeld dat Van Oostrom en de zijnen hebben geschetst van het Haagse hof in deze jaren en bij recente opvattingen over een internationale 'Ritterrenaissance' in de veertiende eeuw⁷⁶. Vanaf circa 1430 wordt de riddertitel echter bepaald schaars in Holland.

In haar boekje over de middeleeuwse ridderschap uit 1965 verklaarde Van Winter deze ontwikkeling door te wijzen op het feit dat de oude ridderidealen waren bekoeld en dat er een 'veel nuchterder geest over de ridderschap was vaardig geworden'. Als gevolg daarvan vertoonde de ridderschap zich steeds minder op het slagveld en daarom werden ridderpromoties schaars⁷⁷. Nu lijken 'nuchtere geesten' in de vijftiende eeuw niet opvallend groter in aantal geweest te zijn dan in de veertiende en bovendien bleven ridders een belangrijke rol spelen in de laatmiddeleeuwse legers, maar dat neemt niet weg dat velen in de praktijk inderdaad afstand genomen hebben van ridderlijke activiteiten. Voor een belangrijk deel van de adel verloren geweldduiftoefening en martialiteit in de vijftiende eeuw aan betekenis als elementen van zelfbewustzijn en standslegitimatie⁷⁸.

Geldt dat in het bijzonder voor Hollandse edelen? Van hen staat vast dat zij in de

75 Hans Cools, 'Met raad en daad? Een doorkijk op een landelijke elite. Aristocratie in de Rijsselse kasselrij naar het einde van de vijftiende eeuw toe' (ongepubliceerde licentiaatsverhandeling Universiteit Gent, 1992) 82. Vergelijk *idem*, 'Le prince et la noblesse dans la châtellenie de Lille à la fin du XVe siècle: un exemple de la plus grande emprise de l'Etat sur les élites locales?', *Revue du Nord*, LXXVII (1995) 387-406.

76 Paravicini, *Ritterlich-höfische Kultur*, 40.

77 J.M. van Winter, *Ridderschap, ideaal en werkelijkheid* (Bussum, 1965) 93-96.

78 Roger Sablonier, 'Rittertum, Adel und Kriegswesen im Spätmittelalter', in: Josef Fleckenstein, ed., *Das mittelalterliche Turnier im Mittelalter. Beiträge zu einer vergleichenden Formen- und Verhaltensgeschichte des Rittertums* (Veröffentlichungen des Max Planck Instituts für Geschichte LXXX; Göttingen, 1985)532-567.

vijftiende eeuw niet meer zo massaal *acte de présence* gaven in militaire campagnes als zij nog deden omstreeks 1400. Ridderlijke types waren er nog wel, maar ze waren zeldzamer geworden. Ridder Willem van Boshuizen, van wie in 1508 getuigd werd dat hij meer dan veertig jaar lang de Bourgondische vorsten had gediend, in veldtochten naar Frankrijk, in de slag bij Montlhéry (16 juli 1465), in het land van Luik (1467-1468), het beleg van Nijmegen, in Utrecht, Rotterdam en Montfoort, 'zonder daer inne gespaert te hebben lijf ofte goet'⁷⁹, vertegenwoordigde een minderheid. De carrière van Jan II van Wassenaar, die een 'echt ridderlijk leven' leidde, zeven tanden verloor bij de bestorming van Padua in 1509, streed tegen Lübeck aan de zijde van de Denen, in 1512 werd gevangen genomen door de Geldersen en in 1523 sneuvelde als opperbevelhebber van de Habsburgse legers in Friesland, was allerminst exemplarisch voor de Hollandse adel omstreeks 1500⁸⁰.

De bescheiden rol van Hollandse edelen in de vorstelijke legers in de Bourgondische periode hangt nauw samen met de grote afstand tot de vorst, die onder meer blijkt uit een vrijwel volledige absentie van Hollandse edelen aan het Bourgondische hof ten tijde van Filips de Goede en uit de duidelijke tegenzin van deze vorst om Holland te bezoeken⁸¹. Niet de 'Hollandse nuchterheid' of het 'burgerlijke volkskarakter', maar het ontbreken van een hofleven in Den Haag en een afstandelijke relatie tussen vorst en adel hebben de 'ontridderlijking' in Holland versterkt.

Ontridderlijking' is hier letterlijk bedoeld: het aantal ridders in de samenleving nam af. Het ligt voor de hand aan te nemen dat we hierin een symptoom mogen zien van een 'ontridderlijking' in bredere zin, een verminderde aantrekkingskracht van ridderlijke idealen en activiteiten. Om dat laatste te kunnen bewijzen, zouden we echter meer 'symptomen van de levenskracht van het laatmiddeleeuwse ridderwezen' aan een onderzoek moeten onderwerpen.

79 RAZH, Grafelijkheidsrekenkamer, Registers inv. nr. 492, f. 24v.

80 Vergelijk H. F. K. van Nierop, *Van ridders tot regenten. De Hollandse adel in de zestiende en de eerste helft van de zeventiende eeuw* (Hollandse historische reeks I; s. 1, 1984) 11-14.

81 Wemer Paravicini, 'Expansion et integration. La noblesse des Pays-Bas à la cour de Philippe le Bon', *BMGN, XCV* (1980) 298-314 en J. G. Smit, *Vorst en onderdaan. Studies over Holland en Zeeland in de late middeleeuwen* (Leuven, 1995) 24-25.

Geleund over de onderdeur. Doorkijkjes in het Utrechtse buurtleven van de vroege Middeleeuwen tot in de zeventiende eeuw'

LLEWELLYN BOGAERS

Inleiding

Op 10 februari 1551 drong het rumoer van een vechtpartij door tot de burens van de Utrechtse Zilverstraat-hoek Springweg. Het was vastenavond en zij dronken gezamenlijk een vaatje bier. Opgeschrokken door het lawaai namen enkele buurlieden poolshoogte. Zij zagen hoe vier mannen hun degen hadden getrokken tegen twee buurtgenoten. De kreet 'moord, moord' ging door de straat. Hierop paktten de burens wat er aan wapens voorhanden was, stok, hellebaard of knevelstaf, en gingen de straat op. Het kwam tot een treffen, waarbij bloed vloeyde. Onder leiding van een oudere buurtbewoner gaven de burens nog diezelfde dag de vechtpartij aan bij de rechterlijke instanties².

Doelstelling

Dit verhaal getuigt van solidariteit onder burens, de bereidheid om naar de wapens te grijpen als één hunner in gevaar leek. Die betrokkenheid is niet zo vreemd in een samenleving waar de buurt, geografisch beperkt in omvang, een gemeenschap vormde die plichten, rechten en rituelen kende. Dit artikel belicht het Utrechtse buurtwezen vanuit verschillende invalshoeken. Het historiografische en theoretische overzicht wordt gevolgd door een beknopte schets van de middeleeuwse situatie, waarin sociale aspecten van het buurtleven centraal staan. Op grond hiervan wordt een voorlopige conclusie geformuleerd die als opmaat geldt voor het *pièce de résistance*: de gang van zaken in de welvarende Utrechtse buurt 'Onder de Snippevlucht'. Aan de hand van de reglementen, jaarrekeningen en ledenlijsten die uit de zeventiende eeuw bewaard zijn gebleven, is een minutieuze reconstructie van het buurtwezen aldaar gemaakt. Van bewoners is vastgesteld waar zij woonden, met wie zij trouwden, wat hun familie-achtergrond was, hun beroep, sociale status, vermogen en gezindte. Deze reconstructie geeft belangwekkende informatie over de politieke, sociale en religieuze verhoudingen in Utrecht nadat de stad zich bij de Opstand had aangesloten (1576) en tot de reformatie was overgegaan, wat tot een verbod op de openbare uitoefening van de katholieke eredienst had geleid (1580).

1 Onderzoek naar buurtleven is sprokkelwerk. Marten Jan Bok, Martin de Bruijn, wijlen dr. Murk van der Bijl, Ronald Rommes, Cees van Schaik, Bini van der Wal en W. A. Wijburg stelden mij gul allerlei gegevens ter beschikking. Voor hun visie op een eerdere versie van dit artikel dank ik Marten Jan Bok, Martin de Bruijn, Ronald Rommes, Wim Rongen en Kaj van Vliet van harte. Dit artikel werd mede gefinancierd door de Stichting voor historisch onderzoek (SHO), die wordt gesubsidieerd door de Nederlandse organisatie voor wetenschappelijk onderzoek (NWO).

2 Rijksarchief Utrecht, Hof van Utrecht, inv. 39-1, 104, proces-verbaal met betrekking tot de Zilverstraat.